

МУЗИЧНИЙ ФОЛЬКЛОР У СУЧАСНОМУ ЕТНОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Розглядається проблема функціонування музичного фольклору в умовах етноконтактного проживання української та російської етнічних груп на Харківщині, основні аспекти взаємодії культур двох етносів у структурі народної художньої культури.

Ключові слова: музичний фольклор, пісенні фольклорні жанри — ліричні, календарно-обрядові, весільні пісні.

Рассматриваются проблемы функционирования музыкального фольклора в условиях этноконтактного проживания украинских и российских этнических групп на Харьковщине, основные аспекты взаимодействия культур двух этносов в структуре народной художественной культуры.

Ключевые слова: музыкальный фольклор, песенные фольклорные жанры — лирические, календарно-обрядовые, свадебные песни.

In the article the problems of functioning of musical folklore are examined in terms ethnic pin residences Ukrainian that the Russian ethnic groups on Kharkiv Region, basic aspects of co-operation of cultures of two people in the structure of folk artistic culture.

Key words: musical folklore, song folklore genres are lyric songs, calendar-ceremonial songs, weddings songs.

Одним із провідних напрямів сучасної етнокультурології, який висвітлює проблеми, пов'язані зі співвідношенням процесу глобалізації та збереженням етнічної локальної самобутності пісенної творчості усної традиції, є вивчення традиційної культури етноконтактних територій. Музичний фольклор української та російської етнічних груп, що історично проживають на території сучасної Харківщини, є не тільки невід'ємною складовою сучасної етнокультурної традиції, але й зберігає величезну культурно-історичну інформацію, емоційно впливає на почуття сучасної людини.

Формування музичного фольклору на території Харківщини відбувалося на фоні історичних, соціально-економічних, соціально-політичних процесів та під впливом культур двох слов'янських етносів (українців і росіян). Унаслідок цього на цій території сформувалися багатогранні місцеві локальні варіанти побутової культури, при цьому ступінь залежності окремих сфер культури від цих факторів різноманітний. Складні взаємозв'язки, що відбувалися між сусідніми народами та їх локальними групами, впливали на головні відзнаки етносу — національну самосвідомість, мову, традиційно-побутову та пісенну культуру. Тривале спільне проживання українців та ро-

сіян на Харківщині, їх тісні господарсько-економічні зв'язки сприяли значному етнокультурному об'єднанню росіян та українців. Розвиток процесів етнокультурної інтеграції між двома слов'янськими народами — характерна ознака етнічного розвитку населення цього регіону.

Музичний фольклор Харківщини в різні часи вивчали українські і російські провідні музикознавці, етнологи, етномузикологи та фольклористи: О. Потебня, О. Стебляно, В. Ступницький, О. Метлинський, В. Дубравін, М. Мартинович, В. Верховинець, Є. Гіппіус, А. Гриця, А. Гуменюк, К. Дорохова, О. Ліманська, І. Мацієвський, О. Мурзіна, Л. Новикова, В. Осадча, О. Пашина, М.Семенова, О. Тюрікова, І. Щербіна, В. Щуров тощо. Аналіз праць науковців дозволяє стверджувати, що музичний фольклор двох споріднених слов'янських етносів — українців і росіян. Фольклор складає базис духовного життя етносів, зберігаючи народну мудрість і життєві канони. В аспекті народного мистецтва музичний фольклор є цілісною та самодостатньою художньою парадигмою морально-ціннісних категорій, що перетворює її в етнокультурний концепт.

Зазначимо також, що нині немає комплексного дослідження музичної фольклорної традиції українського та російського етносів Харківщини. Усі вищеназвані автори в різні часи вивчали окремі культури «етнічних островів» (термін К. Дорохової [2]) та ареальних (термін Є. Гіппіуса [1]), локальних осередків (термін В. Осадчої [4]).

Мета нашого дослідження пов'язана із зосередженням уваги на специфічних факторах побутування музичної фольклорної традиції українського та російського етносів в умовах етноконтактного проживання на Харківщині, а також у розгляді прикладів взаємовпливу культур двох етнічних груп.

Харківщина кінця ХХ — початку ХІ ст. є відомим промисловим, науковим та культурним центром України. Політико-географічне положення Харківщини в межах Східноєвропейської рівнини, державний кордон з Російською Федерацією (довжина кордону майже 250 км, відстань між Харковом та Белгородом — 70 км), транзитне положення на традиційних шляхах переселення населення зі Сходу на Захід — усі ці фактори вплинули на функціонування музичного фольклору (пісенного, інструментального, хореографічного) в цьому регіоні. Найбільше збереженою, існуючою в активній формі серед сільського населення, а також в репрезентованій формі серед численних фольклорних колективів області є народнопісенна традиція музичного фольклору. Як синтез артефакту (матеріального на-

чала, форми), духовності та змістовності текстового матеріалу, народна пісня зберігає життєву народну філософію, забезпечує стабільність у переданні нащадками великої духовної культури етносу.

Аналіз матеріалів польових досліджень останніх років по селах Харківської області дозволяє порушити питання про генезу, своєрідність та регіональну специфіку народнопісенного музичного фольклору. Для окреслення реального стану побутування пісенної фольклорної традиції на території Харківщини, необхідно проаналізувати всі пісенні фольклорні жанри, починаючи з календарно-обрядових пісень та закінчуючи пісенним супроводом обрядів життєвого циклу. Ми спеціально не зосереджуємо уваги на жанрі «колискова пісня», оскільки цій проблемі присвячувалась окрема стаття [3]. Як традиція пізнього формування, пісенна фольклорна традиція цього регіону характеризується своєю різноманітністю, двомовністю та осередковістю побутування (на території Харківщини разом з українськими поселеннями розташовані російські фольклорні осередки).

Слід відзначити, що тривале проживання російських локальних груп на Харківщині, які перебувають в іноетнічному оточенні в Балаклійському, Великобурлуцькому, Вовчанському, Дергачівському, Зміївському, Золочівському, Красноградському, Первомайському, Чугуївському районах області, сприяло збереженню своєрідної етнічної традиційної народної культури та музичного фольклору. Цей факт підтверджується проведенням нами порівняльного аналізу традиційної народної культури російських етнічних груп, що проживають на території прикордонних районів Харківської та Белгородської областей, а саме: Дергачівського та Шебекінського, Золочівського та Борисівського районів. Результати аналізу дозволили виявити подібність як у традиційному жіночому одязі, так і в елементах мовного діалекту та в обрядових піснях. Наприклад, ритуал випровадження нареченої з двору супроводжується карагодною піснею «Подводчик-молодчик» (с. Руська Лозова Дергачівський район) та «Ой, повозник кудрявай» (с. Купино Шебекінського району). Ці пісні спільні не тільки за сюжетом, але й за мелодико-фактурним типом наспіву. Подібна спільність виявляється і в інших весільних піснях російських осередків Харківщини та російської традиційної культури Белгородщини. Зазвичай ці пісні маркують результативні або переломні обрядові дії, що пов'язані із символічним переходом від одного роду до іншого (проводжання нареченої з дому, з двору, обряд

«повивання молоді» тощо). Наприклад, у різних російських селах Харківщини, а також у деяких селах Белгородщини побутують весільні пісні зі спільним сюжетом «Зима-лето да со-сенушка» та «Соезжала Марусечка со двора». Музичні характеристики цих пісень подібні за мелодико-фактурним типом, але різниця простежується у варіантах розспіву. Спільність сюжетів спостерігається і в інших пісенних жанрах (піснях календарно-землеробського циклу, ліричних, карагодних та обрядових піснях). Така подібність підтверджує думку щодо сумісного заселення Слобожанських територій росіянами гіпотетично з одного місця попереднього розселення, зокрема Курської губернії.

Порубіжне розташування Харківщини зумовило не тільки перехресний характер (В. Осадча [4]) взаємодії культур двох народів, але й двомовність місцевої народнопісенної традиції. Цей факт сприяв поширенню «двомовних» пісень романсового стилю (такі пісенні приклади можна знайти в працях Л. Новикової, В. Осадчої), а також переспівуванню деяких українських пісень російською мовою і, значно менше, російських пісень українською мовою. Так, нині в українських та російських селах Харківської області побутують такі народні варіанти пісень з переважанням української або російської лексики: «Туман яром, туман долиною», «Потеряла я колечко», «Їхали солдати», «Ой ходив чумак, да ходив бурлак», «Ой орьол, ти орьол / ти товарищу мой», «На камені ноги мила», «В мене батько як світ / зав'язав мені цвіт», «Ой, п'яна я хилюся», «Забілели снежки» тощо. Аналіз варіантів цих пісень засвідчив, що кожному варіанту пісенного зразка притаманні свої художні засоби виразності, однак кожна пісня на фоні традиції має своє функціональне значення.

Як характерні ознаки моделі народнопісенної традиції українсько-російського етноконтактного регіону відзначаємо, по-перше, різницю в стержньових жанрах, по-друге, в характері наспівів. Так, для народнопісенної традиції російських локальних груп Харківщини характерні пісні, пов'язані з рухом та ритмічною пульсацією (карагодні, таночні, плясові, деякі обрядові пісні). Українську народнопісенну традицію характеризують ліричність, протяжність, розспівність наспіву, що впливають на всі пісенні жанри, а також структурна розчленованість. Пісні виконуються без танцювальних рухів (виняток — виконання пісні «Чоботи» під час весільного обряду). Заклинальна функція українських пісень виявляється в характерному розспіві календарних та обрядових пісень, який

підкреслює не тільки виразність слова, але й його інтонаційний зміст.

1

I=69

♪ I ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ I // I ♪ ♪ ♪ ♪ I /

Кро- ко- ве- є ко- ле- со, Кро- ко-ве(ге)- є(ге) ко-ле...(со)

Л. Новикова, № 42.

У моторній функції діють закони побажання господарям, дівчині, хлопцеві, молодятам щастя, добробуту, здоров'я тощо.

2

I = 112

♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ II // I ♪ ♪ I /

А чи до-ма, до-ма пан го-спо-дан?

А ми знаємо, що він дома,

Що він сидить в кінці стола,

А на ньому шуба люба,

А в тій шубі калиточка,

А в калиточці сто золотих,

А між ними — купа червоних,

Щастя бажаєм роду цьому,

Дайте червоний та й по всьому.

Муравський шлях — 2000

3

Щедрівочка щедрувала,

Хазяїна викликала

Вийди, дядько, не барися,

На кошари подивися!

Всі коровки потелились,

І ягнятка народились,

Щедрий вечір, добрий вечір!

Пустіть, дядьку, щедрувати!

Муравський шлях — 2002

Вищезазначені приклади народних пісенних зразків наводять на таку думку: розвиток української та російської народнопісенної традиції в іншомовному етнічному оточенні сприяв зближенню різних за стилем первісних елементів традиції, а також створенню музично-стильового стрижня, що і є своєрідною відмітною ознакою музичного фольклору Харківщини.

Говорячи про виявлені спільність сюжетів, заспівів поетичних текстів, а також функціональну єдність пісень українців та російських осередків, не можна не зосередити увагу на складо-

ритмічній будові пісень. В аналогічних піснях українців та росіян вона є різною.

4	5
♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ ♪ I	♪ I ♪ ♪ I ♪ ♪ I
При-е-хал дру-жко з се-ми сел	Сві-ти-лка шпи-лька при сті-ні
♪ ♪ ♪ ♪ I ♪ ♪ I	♪ ♪ ♪ ♪ I ♪ I I
на нем ру-ба-шка с се-ми пол...	на ній со-ро-чка не ї-ї...
Муравський шлях — 2002	Муравський шлях — 1996

Ці приклади свідчать про те, що на основі спільності складочислової будови (5+3) розвиваються різні складоритмічні форми: «Приехал дружок с семи сел» (11111112/11112112), «Світилка шпилька при стіні» (12112112/11112122). Такі складоритмічні форми характеризують аналогічність функцій в українському та російському весільних обрядах. У цьому випадку спільним явищем буде сама будова вірша.

Архаїчність та збереженість призначення функцій наспівів спостерігаються також на рівні музичної стилістики. Іншомовне оточення відбилося в консервативності традицій, які простежуються не тільки в побуті, але й в обрядовості та обрядовій пісенності російських локальних груп. Консервативність у функціонуванні народнопісенної культури російського етносу Харківщини є домінуючою ознакою. На відміну від російської традиції, українській традиції разом з консервативністю притаманна й інноваційність, яка виявляється насамперед на рівні стилістики наспіву.

Народні пісні українського та російського етносів синтезують у собі багатовіковий досвід народу. Тому в них можна знайти елементи стародавніх вірувань та культів, заклиальної магії, зразки міфологічної образності тощо. Народні пісні містять у собі глибокий емоційний заряд, пов'язаний з любов'ю до родини; Батьківщини.

Усі вищезазначені специфічні компоненти пісенного жанру музичного фольклору Харківщини можна виявити у весільному обряді українського та російського етносів, як одному з найзбережених явищ народної традиційної культури. Музичний супровід весільного обряду представлено такими пісенними жанрами як: весільні ладанки в українському весіллі та «корильные припевки» в російському весіллі; пісні, що супроводжують певні обрядові дії; весільні пісні, що супроводжуються інструментальним супроводом або танцювальними рухами (у росіян); «причеты молодой» (тільки в росіян), що не мають специфічних весільних форм та інтонуються на мо-

тив голосінь. Усі ці пісні виконують різні функції, пов'язані з двома головними лініями: ініціативною та територіально-контактною.

Серед основних типів вірша весільних пісень російських осередків можна назвати сегментовано-силабічний та силабічний вірш з двосегментованими дольниками 6+4, 6+5, 4+4, 10+8, 4+5, 6+6 та трьох сегментованим дольником 5+3+4, зі строфічною формою ARR, AR, ABR1R2, ABRB, з цензурованим або рівномірно сегментованим ритмічним періодом. «Величальные песни» мають віршову будову наспіву (abb = 4+3+3), силабічний цензурований вірш та ритмічний період. Для «корильных припевок» характерні: формульний наспів AA1B, тірадний рядок (3-6 віршів), силабічний та цензурований вірш 5+3, 6+3. Ця подібність спостерігається з українськими ладанками, передирками, однак, на відміну від російських корилок, в українських ладанках у цензурованому рядку 5+3 не доспівається останній склад тексту фінального рядка. Тому каданс українських ладанок відрізняється від російських корилок. Також у фінальному рядку українських варіантів весільних пісень спостерігається й відмінна ритмічна будова.

6

♪ ♪ ♪ ♪ I ♪ ♪ I (11112112)

Казали наш сват что богат /

♪ ♪ ♪ ♪ I ♪ ♪ I

прислал он денег целый мех /

♪ ♪ ♪ ♪ I ♪ ♪ I (111112112)

Положил копейку как на смех//

Н. Плотнік, власний архів

7

♪ ♪ ♪ ♪ I ♪ ♪ I (11112112)

Татарин братік, татарин /

♪ ♪ ♪ ♪ I ♪ ♪ I

Та продав сестрицю задаром//

♪ ♪ ♪ ♪ I ♪ ♪ I

Та за повненької чарочки /

♪ ♪ ♪ ♪ I ♪ I

Та за біленької шишоч[ки] // (11111212)

Муравський шлях — 2001

Протиставлення двох родів при проведенні українського весілля відображається у численних приспівках-передирках, присвячених дійовим особам обрядового дійства: дружку, боярам, сватам, свашці, світлиці, молодому, весільним батькам тощо.

Тільки по закінченні застілля першого весільного дня начебто настає мирова. Представники того чи другого родів припиняють насміхатися один над одним, гуляють весілля з піснями та танцями. У російській традиції весільного обряду «корильных» пісень не дуже багато, здебільшого вони виконуються під час викупу молоді, її приданого, місця біля неї за весільним столом. Упродовж усього весільного ритуалу виконуються «величальные песни», в яких оспівуються молоді, їх батьки, рід молоді та молодого.

8

У Михаила Григорича веселая беседа,
Смех и веселая беседа, да полюбовнай гости...

Таким чином, на основі аналізу наукових праць багатьох авторів, які досліджували народну традиційну культуру Слобожанщини, матеріалів польових досліджень музичного фольклору українських та російських етнічних груп Харківщини, можна дійти таких висновків.

Тривала загроза від турецько-татарських кочівників, історичні, соціальні, економічні, політико-географічні умови життя суспільства знайшли своє відображення в музичному фольклорі українських та російських етнічних груп на Харківщині. Завдяки цим факторам культуро-творчий процес двох споріднених слов'янських етносів має свою специфіку. Осередкове та змішане проживання на території Харківської області українського і російського народів відобразилося на побуті та народній художній культурі кожного. Разом із консервативністю в збереженні етнічних традицій спостерігається взаємовплив двох культур, який найяскравіше простежується в пісенних жанрах музичного фольклору.

Народнопісенна традиція української та російської етнічних груп Харківщини як елемент художньої культури, в якому не тільки втілились, відобразились та переплелися категорії філософського і морально-етичного світосприйняття попередніх поколінь, але й сучасність, є феноменальним явищем народної художньої культури Слобожанщини. Іншими словами, музичний фольклор української та російської етнічних груп Харківщини являє собою полісоціальну, регіональну (субетнічну) традиційну культуру Слобожанщини, в якій особливе місце належить українській традиції, як традиції титульної національно-етнічної спільноти (термін М. Шульги [5]). Стосовно української традиції, традиційна культура російського народу є культурою субетносу. Однак за музично-стильовими ознаками, функціональною особливістю народнопісенна традиція російських етніч-

них груп є прикладом вузьколокальної, специфічно місцевої традиції окремого осередку та не утворює цілісного прошарку в місцевій традиції. Подальше дослідження музичного фольклору в сучасному етнокультурному просторі дозволить не тільки виявити взаємовплив різних національних культур на культурну традицію українців та поєднати різні етнічні культурні традиції в одну державну художню культуру. Воно може забезпечити той емоційний баланс, який так необхідний у повсякденному житті кожної етнічної групи, що проживає на території України.

Список літератури

1. Гиппиус Е. В. Проблема ареального исследования традиционной русской песни в областях украинского и белорусского пограничья // Традиционное народное музыкальное искусство и современность. Вопросы типологии : сб. трудов. — М., 1982. — Вып.6. — 159 с.
2. Дорохова Е. А. Этнокультурные «острова»: пути музыкальной эволюции : автореф. дис. канд. искусствоведения: (17.00.02 — Муз. искусство) / Дорохова Екатерина Анатольевна ; Гос. институт искусствоведения — М., 2008. — 20 с.
3. Плотнік Н. А. Коліскова пісня як невід’ємна частина традиційного музичного фольклору Слобожанщини / Н. А. Плотнік // Вісник ХДАДМ. : зб. наук. пр. / за ред. Даниленка В. Я. — Х. : ХДАДМ, 2009. — 180 с. (Мистецтвознавство. Архітектура: №13). — С. 106–113.
4. Осадча В. М. Народнопісенна культура Слобожанщини : автореф. дис... канд. мистецтвознав.: (17.00.01 – Теорія та історія культури) / Осадча Віра Миколаївна; Харк. держ. акад. культури. — Х., 2000. — 20 с.
5. Шульга М. Етнічні росіяни — нова суперменшість України / М. Шульга // Український часопис прав людини. 1996. — К. : Українська правнича фундація, 1997. — С. 47–52.

Приклади пісенних зразків

1. Пісні Слобідської України: фоногр. зб. / Збирацька робота, розшифровка нотних текстів, передмова, примітки та упорядкування Л. Новикової. — Х. : Майдан, 1996. — 187 с.; Перевидання: Пісні Слобідської України : навч. посіб. / автор укладач Л. І. Новикова. — Х. : ТО Ексклюзив, 2006. — С. 59. — № 42.
2. Муравський шлях — 2000 : матеріали фольклорно-етнографічної експедиції / упор. Г. В. Лук’янець, М. П. Маслов, О. В. Коваль. — Х. : Регіон-інформ, 2000. — С. 102.
3. Фольклорні осередки Харківщини: Серія «Муравський шлях — 2002 / пор. К. Дорохова, В. Осадча, Н. Плотнік — Х. : Регіон-інформ, 2002. 380 с. — С. 12.

4. Фольклорні осередки Харківщини : Серія «Муравський шлях — 2002 / упор. К. Дорохова, В. Осадча, Н. Плотнік — Х. : Регіон-інформ, 2002. — С. 218.
5. Муравським шляхом — 96: Етнографічний опис та фольклорні матеріали селища Лиман Зміївського району Харківської області / упор. В. М. Осадча, М. О. Семенова, М. М. Красиков, Н. П. Олійник — Х. : ХОЦНТ, Лабораторія фольклору, 1996. — С. 44.
6. Власний архів Плотнік Н. А., с. Введенка Чугуївського району, 2004.
7. Традиційна народна культура Дворічанського району Харківської області / упор. М. О. Семенова. — Х. : Регіон-інформ, 2001. — С. 61.
8. Власний архів Плотнік Н. А., с. Берестовенька Красноградського району, 2009.

Надійшла до редколегії 26.03.2010 р.